

ՀԱՆԴԻՄ ԱՄՍՕՐԵԱՅ

ԲՐՈՅԵԿԱՆ, ՌԻՍՈՒՄՆԵԿԱՆ, ԱՐՈՒԵՍՏԳԻՏԵԿԱՆ

Կր Արասարախոյի ամեն ամայն սկիզբը:
 Բամանորդոյի զանա քան է կրանիի վճարելի՛ ծա-
 դնական 8 ֆրանք. — Վնամուտայ՝ 5 ֆրանք: —
 Մէկ թիւ առանձին՝ կը վճարուող 1 ֆրանքի:
 Խմբագրութեան կենդանաւայրոյն է՝ Վիլհմա, Միխ-
 Ելարեան Միաբանոյի ծախս վանքը:

Արեւելք՝ ի Կոստանդնուպոլսի եւ ի Ջովանուի՛ անց
 Միաբանոյ ծախս վանատուներէն կ'ընդո-
 նոյի ստանց ծախսոյ ծախսոց:
 Արեւելքի ուրիշ քաղաքներու համար՝ շինուալ վա-
 սատուներէն կը սկսի ծախսոյ ծախսը կաշտուի:
 Ծանուցմունքն ստանձնի սակարկութեամբ:

ԲՈՎԱՆԳՎՈՒԹԻՒՆ

ՌԻՍՈՒՄՆԵԿԱՆ
 ՔԱՂԱՔԱԳԻՏԱԿԱՆ — Այլուայ վիճակը կամ դա-
 տակարգը մարդկային ընկերութեան:
 ՌԱՊԱՏԱՐԱԿԱՆ — Մտական եւ արուեստական բուն:
 ԳՐԱԿԱՆ — Պատմութիւն այլ լրագրութեան:
 ԼԵՂՈՒՄՆԵԿԱՆ — Հայտնու բանի մը բանորո-
 սոց նշանակութիւնը:

ԲՐՈՅԵԿԱՆ
 ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՆՈՐԱՎՋՊ — Գաւառիկան:
 ԱՌԱՎ — Մասնակ եւ թրթնորի:

ՈՍԵՒՈՍԵԿ
 ՆՈՐԱՌՈՒՐ — ՏՆՏՆԱԿԱՆ — ՄԱՆՐԱՊՈՒՐ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՈՒՍՈՒՄՆԵԿԱՆ

ՔԱՂԱՔԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՈՍԵՒՈՍԵԿ ՎԻՃԱԿԵ ԿՈՒ ԳՆՈՎՈՐԻՔ ԾՐՈՒԿՈՅԻՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

Մարդ ի բնէ ընկերութեան համար ստեղ-
 ծեալ կամ աշխարհիս վրայ ընկերական կեանք
 վարելու առհասարակ ըլլալով, բոլոր մարդիկ իբր
 թէ միակ ընդհանուր ընկերութիւն կը կազմեն:
 Այս ընդհանուր մարդկային ընկերութիւնը չենք
 կրնար մտածել իբրեւ այնպիսի գուժարութիւն,
 որոյ մասունք նիւժարակէ կամ մեքենայական միայն
 մտն առ մտ զիջեալ՝ շնչակցայ մը ձեւացու-
 ցած ըլլան: Միութիւնը զոր մարդիկ կը կազմեն
 յընկերութեան՝ չէ այնպիսի, որ անհատը իբրեւ
 միանեւ եւ անդամագործ զանգուածոյ մասունք՝
 անշարժ առ անկենդան մնան: Մարդկային ընկե-
 րութեան էութիւնն է, որ իւր մասունքն՝ միջ
 մարմնոյ անդամոց նման՝ իրարու հետ աղետա-
 ինեալ ըլլան, իրենց մէջ փոխադարձ կախումն
 գտնուի, փոփոխակի մին միւսոյն վրայ ազդէ,

մին միւսէն ի վեր կամ ի վար ըլլայ: Ընկե-
 րական միութիւնը մեքենայական չէ, այլ գործա-
 րանաւոր. ուստի ընկերութիւնը չի կրնար մե-
 քենայականութեան հետ համեմատուիլ, այլ գոր-
 ծարանաւորութեան հետ:

Մեկնենք եւ ցուցնենք համառօտի:
 Մարդկային ընկերութիւնն անկենդան չէ,
 այլ կենդանի արարչական մարմին կամ ամբողջու-
 թիւն: Արդ կենդանին այնու գլխաւորաբար կը զա-
 նաղանի անկենդանն, որ գործարանաւոր կ'ըլլայ,
 ուր որ անկենդանն ամենեւին գործարանաւորու-
 թիւն չունենալով՝ կ'ըլլայ պարզապէս ըստ մե-
 քենայական օրինաց կազմեալ: Ասկէ կը հետեւի
 թէ մարդկային ընկերութիւնն եւս կենդանի
 մարմին ըլլալով, գործարանաւորութիւն ունե-
 նալու, ուստի եւ անդամակերպ բաժանեալ ըլ-
 լալու է, այս ինքն՝ իւր մասունքն իբրեւ միջ
 մարմնոյ անհամբ՝ իրարու հետ զոգեալ ըլլալով,
 իւրաքանչիւր իւր պաշտօնն ունենալու է:

Գրածեալ՝ մարդիկ կամ մարդկային ընկե-
 րութեան անդամք իրարու կարօտ են: Արդ՝ երբ
 ամբողջութեան մասունքն իրարմէ փոփոխակի
 այնպէս կախումն կ'ունենան, մին միւսոյն այնպէս
 կարօտ կ'ըլլայ, որ մի մասն առանց միւս մասանց
 չի կրնար իւր յատուկ գործունեութիւնն ի կր
 արկանել, նոյն ամբողջութիւնն՝ եթէ կենդանու-
 թիւն ունի՝ հարկ է գործարանաւոր ըլլալ: Վասն
 զի այս է ճիշդ կենդանական գործարանաւորու-
 թեան յատկութիւնն, որ իւրաքանչիւր անդամն՝
 իւր գործունեութեան, կենդանութեան ու զար-
 գացման նկատմամբ՝ կախեալ է միւս անդամե-
 րէն, եւ մի մասն առանց միւսոյն չի կրնար այն
 մնալ՝ ինչ որ է անոր հետ. ուր որ մեքենայական
 մարմնոյ կամ շնչակցուի իւրաքանչիւր մասն՝
 նաեւ անզատեալ յայլոց կը մնայ ինչ որ էր ի
 շնչակցութիւն:

Այս գործարանաբուծիւն ընկերութեան իրօք կը տեսնուի ի զանազանութեան վիճակաց, որոյ միշտ եւ ամէն կողմ գտնուիր՝ անկայտնի ցոյց է անգատին ի բնութեան ծագած ըլլալուն: — Բայց նոյն վիճակաց զանազանութեան վրայ խօսելէն յառաջ՝ հարկ է որ քանի մի կարեւոր նախագիտելիք գնենք:

Անձնադրոյթեան իրաւունք: — Գերոյթիւն:

Տեսանք որ մարդկային ընկերութիւնը փոքր-ծառուսոր մարմն է՝ անդամակերպ բաժանմամբ, որոյ անդամք՝ ինչպէս ինքնին յայտ է՝ այլեւայլ ընկերական փոփոխ յարաբերութեամբ կապակցեալ են: Նոյն յարաբերութիւնք կերպակերպ եւ իրարմէ զանազանեալ ըլլալով, ի հարկէ իւրաքանչիւր անդամոյն այն յարաբերութիւններէն ծագեալ իրաւունքն եւ տարբեր տարբեր ըլլալուն են: Այսպէս ամէնուն իրաւունքը չեն կրնար միեւնոյն ըլլալ յընկերութեան, ամէն մարդիկ չեն կրնար հաւասար իրաւունք ունենալ, այլ ընդ հակառակն տեսակ տեսակ անհասարութիւնք իրաւանց գտնուելու են յընկերական մարմնի: Ուզել բացարձակ հաւասարութիւն իրաւանց հաստատել ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ՝ մարդկային ընկերութեան գործարանաբուծութիւնը քակել, հիւլիի եւ փոշոյ պէս լուծել քայքայել: Ուստի թէպէտ իւրաքանչիւր մարդ, իբրեւ ընկերութեան անդամ՝ եթէ պատշաճ է ըսել՝ իրաւանց որոշ շրջանու պատեալ է, սակայն իրաւունքն՝ որ զնոյն շրջան կը կազմեն, ի միասին միահարոյն առեալ՝ չեն կրնար ամէնուն նկատմամբ հաւասար ըլլալ:

Բայց կայ մտադրութեան արժանի տեսակետ մը: Գործարանաբուծ բարոյական մարմինը կամ միութիւնն՝ այնու կը տարբերի Փիզիզականէն, որ ի բարոյականին՝ իւրաքանչիւր անդամք ինքնակաց էակք են, եւ իբրեւ ինքնակաց էակ՝ հաւասար բնութեան տէր: Այն բնութեան հաւասարութեան կողմանէ՝ ամէնքն իրարու հետ ի համակարգ յարաբերութեան կը գտնուին, թէ՛ եւ ընկերական կարգաբարութեան իւր հետը բերած ուրիշ յարաբերութեանց կողմանէ իրարմէ շատ տարբեր ըլլան: Արդ այս համակարգ յարաբերութեանն, որով՝ մարդիկ զբոլորութեամբ հաւասարութեան իրենց բնութեան՝ կապակցեալ են յընկերութեան, կը ծնանին այնպիսի իրաւունք՝ որ ամէնուն վրայ հաւասար են, թէպէտ իրարմէ շատ տարբեր ըլլան այլ իրաւունք՝ որ կը ծագին մասնական յարաբերութիւններէն:

Այսպէս յերեւան կիւլէ յընկերութեան՝

ի միոյ կողմանէ հաւասարութիւն եւ ի միւս կողմանէ անհասարարութիւն իրաւանց, կամ թէ իրաւանց հաւասարութիւն՝ իրաւանց անհասարարութեան հետ եւ իրաւանց անհասարարութեան մէջ: Իրաւանց բովանդակ անհասարարութիւնն անհետացընել կամեցողն՝ ընկերութիւնը կը ջնջէ, ինչպէս ի վեր անդր անկարկեցինք. իսկ իրաւանց բոլոր մասն հաւասարութիւնն ուրացողն այն ճշմարտութիւնն ուրացած կ'ըլլայ, թէ ամէն մարդիկ միեւնոյն բնութիւնն ունին, եւ թէ այս նկատմամբ իրարու համակարգ եւ հաւասար են:

Այն իրաւունք՝ որ յընկերութեան կը պատկանին առ հասարակ ամէն մարդկան եւ կրնան ընդհանուր ընկերական իրաւունք կոչուիլ, գլխաւորաբար երկու կարգի են. Ա. Անձնական իրաւունք, Բ. Ստացուածոց իրաւունք: — Առ այժմ՝ Հատածիս համար կարեւորութիւն ունին միայն անձնական իրաւունք:

Մարդոյն արժանապատուութիւնն եւ անկէ ծագեալ անձնական իրաւունք, որոց գլխաւորն է ամէն մարդկան ի բարոյական կարգի իրարու հաւասար ըլլալը, խորունկ գորշմեալ են մարդկային մտաց ու սրտին մէջ: Այլեւայլ պարագայք վրայ գալով՝ կրնան պատճառել որ երբեմն անոնց գաղափարը մթութեամբ պատի, նսեմանայ. բայց եւ ոչ իսկ վայրենի ազգաց մէջ կրնայ բոլորովին քնուիլ անհետանայ: Ասոնք ազգաց զարգացման ու բարգաւաճմանց աղբիւրն են. այնչափ աւելի կրնայ զարգանալ ու բարգաւաճել ազգ մը, որչափ ճշգրտոյն բմբունած կ'ըլլայ անոնց ուղիղ ու ճշմարիտ նշանակութիւնն, եւ անոնց վրայ հիմնեալ ու ձեւեալ կ'ըլլան իւր հրապարակական կարգադրութիւնքն:

Ի հին հեթանոսական ժամանակս, ինչպէս այլ ամենայն ճշմարտութիւնք՝ նոյնպէս այս եւս շատ մոլորութեամբք խառնեալ էր՝ նա թէ բոլորովին մոռացեալ, եւ նմին հակառակ շատ տեղ այլանդակ կարծիք կը տիրէին: Պղտտոն կը վարդապետէր թէ գերեաց հոգին անարմարտ եւ անկարող է անշունական ու անարարացին իրաց: Արիստոտէլ գերեաց հոգին տեսակաւ տարբեր կը համարէր ազատաց հոգիէն: Նշանաւոր է այս նիւթոյս վրայ վերջոյն խօսքը:

Չեռագալը կամ արուեստաւորը, կ'ըսէ, չի կրնար քաղաքական իրաւունք ստանալից ըլլալ, որովհետեւ իւր օրքստօրական զբաղմունքը զինքը բոլորովին անարմարտ կ'ընեն ըստ բաւականի զարգանալու յառաքնութեան բանաւորութեան, յայնմ առաքնութեան՝ որ կարեւոր է

իշխանութիւն վարելու: Առաքինութիւն ստանալու համար պարտադր ժամանակ պէտք է: Եւ ի՞նչպէս կրնան ձեռնդէտք, վաճառականք, գործարք իրենց անընդհատ զբաղմանց մէջ ժամանակ գտնել եւ այլ անզբաղ քաղաքացեաց չափ առաքելի ըլլալ իսկ որ որ իւրաքանչիւր քաղաքացոյ Տարկաւոր առաքելութեան չափէն ի վայր կ'իջնայ, չըլլար հըւրհոտ հոգի, այլ գէրէ: Ի բնէ գերի է որ որ այլու՛մ անձնատուր կրնայ ըլլալ: Մարդիկ կան՝ որ բարբարոսաց պէս հնազանդելու համար ստեղծեալ են: Բարբարոսք եւ գերիք մի եւ նոյն են: Այսպիսիք հնազանդիլ եթէ չուզեն, կրնայ իրենց դէմ որսի ելլուիլ, ինչպէս վայրենի անասնոց դէմ որսի կ'երկըցուի: Այսչափ Արիստոտէլ:

Այս կամ այսմ նման էր քաղաքակրթեալ ազգաց մէջ մարդոյն անձնական իրաւանց նկատմամբ գրեթէ առհասարակ տարածեալ կարծիքն: — Քրիստոնէական կրօնն եղաւ, որ մարդոյն արժանապատուութիւնն եւ ի բարոյական կարգի ամենայն մարդկան իրարու հաւասար ըլլայն ոչ լոկ տեսականապէս հօտարակելով, այլ նաեւ գործնականապէս մտնանելով ի բարս աղգաց, նոր գարագլուխ սկսաւ քաղաքակրթութեան: — Սոյն գաղափարք նորագիւտ իրք չեն, կ'ըսէ Կիզյոյ ասոնց սերմն ու բողբոջն ի վայրկեանի ստեղծագործութեան տնկած էր Աստուած ի մարդն. եւ իրքն ալ ամէն ընկերութեանց մէջ ազդեցութիւն ըրած էին: Բայց մինչեւ քրիստոնէութեան ժամանակն՝ անոնց ընդհանուր տարածման եւ գործադրութեան առջեւ բուռն եւ անուսձեղիթ մըբեր գրուած էին, որովք մարդկան մեծագոյն մասը կը զրկուէին այս իրենց բնածին ու անժխտելի իրաւունքներէն: Քրիստոնէութեան գահեալ էր նոյն թուրք քակելն ու կործանելը, որով մարդկութեան սեպհական իրաւունքն ընդհանրացան, մարդկային ազգին իւրաքանչիւր անհատն անտարանալի ստացուածքն եղան: —

Մարդս իբրեւ անձն, կամ թէ մարդոյն անձնաորութիւնն, այն կենդորոն է՝ որոյ չըլանալը կը կազմեն այլ ամենայն իրաւունք. վասն զի իրաւունք՝ մարդոյ համար, մարդոյն նկատմամբ եղած են: Ապա ուրեմն մարդոյն իրաւանց առաջինն ու գլխաւորը՝ սկզբնական իրաւունքն է անյնտարաբնէն իրաւունքն, այս ինքն իբրեւ անձն վարուելու եւ անձի յարգ ունենալու իրաւունքն, որոյ հետ կապեալ է՝ այլոց եւս զինքն իբրեւ նոյնպիսի էակ ձանձնալու պարտքը: Մարդ ֆիզիկական կամ մարմնաւոր էակ է, բայց բնաւոր մտաց եւ անմահ հոգւոյ տէր մար-

մնաւոր էակ: Ելայսմ կը կայանայ մարդոյն արժանապատուութիւնն. եւ ասոր վրայ հիմնեալ է իւր անձնաորութեան իրաւունքն, որ յԱստուծոյ կը ծագի, եւ ոչ որպիսի եւ իցէ մարդկային իշխանութենէ:

Այս անձնաորութիւն՝ բնածին եւ անօտարանալի իրաւունք է, յորմէ մարդ եւ ոչ իսկ իւր սեպհական կամքը կրնայ հրաժարիլ: Անոր համար այնպիսի դաշնեք՝ որով մարդոյն անձնաորութիւնն իբր թէ կը ընդունի կամ այլոյ անձին նպատակին լոկ միջոց կ'ըլլայ, հակառակ է անձնաորութեան իրաւանց, ուստի եւ անվաւեր:

Սոյն իրաւանց հակառակ կ'ենլէ փերսթիւնն. այնու զի գերին՝ ոչ եթէ իբրեւ անյ, այլ իբրեւ էք կը նկատի, եւ պատճառ կ'ըլլայ հետն այնպէս վարուելու՝ որպէս թէ անձնաորութենէ զուրկ իր ըլլար: Ապա ուրեմն բնական իրաւանց դէմ է գերութիւնն:

Այսպէս պարզ ու յայտնի ճշմարտութիւն է այս, որ դժուարաւ կրնայ ըմբռնուիլ թէ հին հեթանոսութեան ժամանակը գերութեան վիճակն ինչպէս կրցաւ այնպէս ընդհանրանալ եւ այնչափ զարհուրելի կերպարանք առնուլ: Անկարելի է զմտադ մեծագոյն անարգութեան հասուցանել, մարդկային արժանապատուութիւնն առաւել եւս ոտից կոխան ընել՝ քան զայն որ հեթանոսաց մէջ գերութեան վիճակաւ կ'ըլլար: Գերին բացարձակ կերպիւ իւր տիրոջ կամայական իշխանութեան տակ կը գտնուէր. տէրը գերոյն վրայ ամենայն նկատմամբ ըստ իւր հաճոյց կը տրամադրէր. գերոյն անիրաւութիւն չէր կրնար գործուիլ, որովհետեւ չուներ ամենեւին իրաւունք. անոր կեննքն ու մահը տիրոջն ինքնակամութենէն եւեթ կախուած ուներ. կարող էր տէրն ըստ կամի բաւանալ գերոյն կեննքը, եւ ոչ որ հոգ կ'ընէր այսպիսի եղեւնաւոր անագործութեան:

Հեթանոսաց ամենէն իմաստուն ու լուսաւորեալ փիլիսոփայից կարծիքն իսկ այսմ համաձայն էր: Ամենէն աւելի թանձր ու բիրտ եղանակաւ կը բացատրէ Արիստոտէլ գերութեան գաղափարը, զգերին նկատելով իբրեւ հոգեւորեալ (հոգի ունեցող) գործի՝ իւր տիրոյն: Այսպէս նոյն փիլիսոփային կարծեաց նայելով, լոկ գործի էր գերին՝ իւր տիրոջ ձեռքն իւր այլ կարասեաց նման. — թէեւ հոգեւորեալ գործի, թէեւ իմացմամբ գործող, բայց միշտ լոկ գործի: Ուստի եւ ինչպէս ամէն գործի բացարձակ կերպիւ տրուած է անոր ձեռքն՝ որոյ գործի է, այսպէս եւս բացարձակ եղանակաւ տրուած

էր գերին իւր տիրող ձեռքն: — Աշխատութիւնն ու աշխատակի գործոց զգաղովներն արճամարհչելէն՝ սկիզբն առած էր վիճակ գերութեան, եւ մինչեւ այս աստիճան այլանդակութեան հասաւ:

Աերոյիշեալ փիլիսոփային այս թիւր կարծեաց վնայ կը գրէ Պլուտինի. «Արիստոտէլ մտաց մեծ կորովութիւն կը գործածէ ցուցնելու թէ ոմանք ի մարդկանէ բնութեամբ տէր են, իսկ այլք՝ ի բնէ գերի: Եթէ իւր ապացուցութեան մէջ ճշմարիտ մասն կայ, այն է՝ որ կը հաստատէ թէ գաս մի մարդկան գտնուելու է, որ ծառայական գործերը կատարէ. սակայն անկէ չի հետեւիր կարեւորութիւն գերեաց՝ որ յիրաւանց զուրկ ըլլան: Արդարեւ մեծ կարողութեան տէր մարդն իւր որոշեալ գործերն ի գլուխ տանելու համար պէտք ունի հօգիւրդուլ քրքրեաց (ինչպէս կ'անուանէ Արիստոտէլ զգերին), ստոյգ է՝ կան մարդիկ, որ ի բնէ սահմանեալ կ'իրեան առաւելագլխ մարմնական գործունէութեան, եւ այնչափ կը կարօտին առանձնորդութեան եւ հրամանաց տեսան իրենց գործն ըստ պատշաճի կատարելու, որչափ նոյն տերն ստոյգ ծառայութեան կարօտ է: Բայց այն միայն կը հետեւի ասկէ՝ թէ տեսար եւ ծառայք ... գտնուելու են յընկերութեան. այլ չի հետեւիր ամենեւին թէ ծառայող եւ հզատակող մասին ստորակարգութեան յարաբերութիւնը զինքն անասնոց նման ստացուած ընէ հրամայող մասին, չի հետեւիր թէ ծառայք եւ վարձկանք եւ գործաւորք ամէն անձնական ազատութենէ եւ մարդկային անձնաորութենէ զուրկ՝ ըլլան լոկ իչ եւ քրքի որոշ տեսանն. այս ինքն՝ գերի: Մարդ ի բնէ անձն է, ուստի չի կրնար իր ըլլալ»:

Հին ազգաց մէջ ամէնէն աւելի կրթեալներն ամէնէն աւելի ալ տարածած էին այս գերութեան վիճակը: Յոյնք եւ Հռոմայեցիք, ազատութեան զլիստ որ պաշտպանք, նոյն ազատութեան յատկութիւնը՝ մարդոյն բնածին արժանապատուութենէն ծագեալ չէին համարել, այլ յաշ իւրեանց՝ այնպիսի արածուութիւն էր ազատութիւնն, զոր քաղաքացիք եւեթ կրնային վայելել: Ազատ՝ անոնք միայն էին, որք ի բնէ տերութեան անդամ էին. իրենց մտաց մէջ տէրութեան եւ ազատութեան գաղափարք իրարու հետ շփոթեալ էին: Թէ այս պարզայից մէջ ազատաց ու գերեաց թուոյն համեմատութիւնն ինչպիսի ըլլալու էր, այն յայտ իսկ է: Բաւական ըլլայ միակ օրինակ, — կարելի է դժուարարեպ ըլլայ ճշմարիտ. — յԱթէնս եղած ազգահամարէ մը կը տեսնուի թէ 20,000 ազապք, եւ 400,000 գերիք կային:

Թեպէտ գերութիւնն Հռոմայեցոց մէջ այնպէս սովորական էր՝ ինչպէս Յունաց մէջ. սակայն Հռոմայեցիք ըստ իրաւաբանական մասին՝ ճշգրտոյն գաղափար ունէին: «Գերութիւնը, կ'ըսէ, հին Հռոմ՝ օրէնք մը, ազգաց իրասանց սահմանարդութիւն է, որով որ հալածութիւնն՝ այլոյ տէրութեան ներքոյ կը դուրսի»: «Ազատութեան գերեաց, կ'ըսէ այլ օրէնք, սկիզբն եղաւ յիրաւանց ազգաց, վասն զի ըստ Բուլալ իբրտոյն՝ առնելու ազոր ձեռք ըլլալէ, ազատութիւն գերեաց չէր ըլլար՝ եթէ որով գերութիւն. այլ որովհետեւ իրաւամբք ազգաց մուտ գտաւ գերութիւնն, ստոր ետեւէն եկաւ բարեբարութիւն ազատութեան գերեաց»:

Իրաց այս տխուր վիճակն ի ձեռն քրիստոնէութեան փոխեցաւ: Քրիստոնէութիւնը հրատարակելով թէ առաջին Աստուծոյ ամենայն մարդիկ՝ առանց ազգի ու ցեղի զանազանութեան՝ հաւասարապատիւ են, մանաւանդ թէ ամէն նոյնպիսի զանազանութիւն ջնջելով, սիրոյ սկզբնութենքն ի սիրտս մարդկան անկելով, աշխատութիւնը սրբելով ու անուարացնելով, գերութեան վիճակն ըստ սկզբանց ջնջոց:

Բայց գերութեան իրքք ու գործնականապէս ջնջումն անմիջապէս գլուխ ելել չէր կրնար. վասն զի նոյն ժամանակաց ընկերական յարաբերութեանց եւ ստացուածոց իրաւանց հետ այնպէս անձուկ կապեալ էր գերութիւնն, որ միանգամայն անհետացընելն ամենայն ինչ վերիվայր չընէր կ'ըլլար: Մանաւանդ որ քրիստոնէութիւնն իսկզբան անդ եւ երկայն ժամանակ իսկ քաղաքական իրաւանց վնայ մեծ ազդեցութիւն չէր կրնար ընել, Ասկայն եւ այնպէս եկեղեցին ի ներքուստ բոլոր զորութեամբ կը ջանար գէթ գերեաց վիճակը լաւացընել, անոնց ստաւապանքն ու թշուառութիւնը մեղացընել, ի միոյ կողմանէ գերեաց քարոզելով յօժարական հնայանդութիւն, իսկ ի միւս կողմանէ՝ քաղցրութիւն ու չափաւորութիւն քարոզելով տերանց, քրիստոնէից մէջ գերեաց նկատմամբ պատահած անազորունութեանց եկեղեցական պատիժներ սահմանելով...: Այնպէս որ հետզհետէ նաեւ ըստ արտաքին կիրառութեան՝ քրիստոնէութեան օրհնութիւնաբար ազդեցութեամբն՝ նուազեցաւ եւ վերջապէս բոլորովին անհետացաւ գերութիւնը քաղաքակրթեալ ազգաց մէջ:

(Ըրոմանիէի.) 4. 2. 8.